

Salazar

tichý diktátor

Jan Klíma

Dvacáté století přeplnili známí i méně známí diktátoři. Lenin, Mussolini, Hitler, Primo de Rivera, Stalin, Franco, Piłsudski, Päts, Smetona, Perón, Stroessner, Pinochet a mnozí další rázní muži, často oblečení do uniforem, odpovídali každý po svém na otřesy hodnot a na veliké změny, kterými století ideologických válek procházelo. Národy je vítaly jako spasitele, ale později je většinou právem ztratily jako svůdce, demagogy a omylné proroky. Mezi nejúspěšnějšími osobnostmi minulého věku diktatur a diktátorů vystoupil do pantheonu dějin také António de Oliveira Salazar. Po celých čtyřicet let stál v čele Portugalska a poslední koloniální říše. Za převratných událostí zůstával nehybný jako skalní útes, i když kolem něho nastupovali i padali malí i velcí, autoritativní i demokratičtí politikové a celé ideologické systémy. Do vášnivých diskusí o novém řádu světa vnášel krajně konzervativní hlediska, osobnostní integritu a zbožnost; explozi svobody a demokracie popíral vírou v nadčasovost božího pořádku, při rozhodování se neopíral o vůli většiny, nýbrž o úsudek vzdělanců a myšlenkově spřízněné elity. Salazar splnil úkol vyvést svůj národ z nesmírných potíží metodou, která byla za jeho vzestupu obvyklá. Stále pevnější rukou však svíral kormidlo i později, za situace, která si žádala odlišné ideje a jiné přístupy. Musel proto narazit doma i za hranicemi. Svou neústupností vyprovokoval stále četnější oponenty, aby ho obestřeli "černou legendou", vyvolal hlubokou averzi u všech, kterým upřel právo vyjádřit vlastní názor, nebo dokonce spolurozhodovat. Zemřel jako vítěz, ale po smrti ho triumfující opozice vykávala mezi nenáviděné symboly starých časů. Nehybný klid a neměnný pořádek, těžiště jeho hodnot, odnesly hektické události 20. století do nenávratna. Přesto si lidé blahobytné společnosti přelomu tisíciletí, kteří už - řečeno s Voskovcem a Werichem - "nepoznají, koho se mají bát a komu se smát", kladou stejné základní otázky, na něž si musí odpovídat každý společensky myslící člověk i každý státník a na něž si po svém odpovídal i Salazar: jak vyvážit práva a povinnosti, jak užívat moc, jak prosadit suverenitu, jak účinně využít národní hrdost, jak zabezpečit mír a práci pro lidi. Republikánský monarcha za psacím stolem svého času z Lisabonu ovlivňoval i dráždil celé mezinárodní společenství. Zapřísáhlý antikomunista, ale také kritik sobeckého konzumního blahobytu dnes vybízí historiky k novému hledání pravdy o podstatě své činnosti i smyslu své práce. Paul Johnson věnuje v obsáhlých Dějinách 20. století Salazarovu životu a s ním spojené historii Portugalska jen jedinou stránku, ale i tak soudí, že k Salazarovi "dějiny pravděpodobně zaujmou daleko příznivější stanovisko, než bylo v módě ještě začátkem osmdesátých let". Jak vyprchávají vášně současníků, mění se pozvolna jednostranně odporný obraz, který zbyl po Salazarovi jak v anglosaských zemích, tak v Čechách, v plastičtější portrét. Ještě dlouho ovšem zůstanou otázky. Kdo byl ten nenápadný a svérázný diktátor? Kolik dobrého a kolik špatného nesl v sobě a

nabídl ostatním? Na čí prospěch myslel během své předlouhé kariéry? Byl bytostným démonem zla, nebo pedantickým vychovatelem? Byl dogmatikem, nebo vyvíjejícím se pragmatikem? Byl zásadovým katolíkem, nebo vypočítavým pokrytcem? Byl nepřitelem žen, nebo zakomplexovaným samotářem? Byl teatrálním nacionalistou, nebo posledním rytířem národní identity? Následující řádky líčící životopis diktátora dají čtenáři příležitost, aby se sám pokusil na některé naléhající otázky odpovědět. Nepochybně při tom zjistí, že také veleúspěšný i proklínaný diktátor Salazar z Portugalska, které už není vzdálené, může být také na počátku 21. století užitečným partnerem v nikdy nekončící diskusi o uspořádání a principech lidského soužití, o věčném napětí mezi elitou a nižšími třídami, o používání a zneužívání moci.

Ukázky z textu:

... vůdci se stále nezdálo, že by byl národ dostatečně mobilizován k jeho velkému dílu. Uchýlil se tedy k myšlence uskutečněné už v Itálii i Německu: ovlivňovat vědomí lidí v době, kdy jsou k propagandě nejvnímavější - během jejich vzácného volna. Proto vznikla 13. června Národní federace pro radost z práce. "Hodnotná" kolektivní zábava, pořádaná další masovou organizací, se měla prolínat s politickou výchovou v duchu ideologie Nového státu. Národní svaz se postaral o další oslavné tažení. Předseda Rady ministrů byl 5. července už tři roky v čele vlády, jeho aktivní příznivci tedy nevynechali ani jednu portugalskou vesnici, aby to s náležitým patosem nepřipomněli. Sám Salazar vzápětí během dlouhých večerních procházek ztichlým Lisabonem přišel na další téma pro neustávající seriál oslav. Ve všech školách bylo 14. srpna, v den 550. výročí vítězné bitvy nad Kastilci u Aljubarroty, čteno Salazarem redigované vlastenecké poselství o "velké národní minulosti", kterou měla mládež přenést do přítomnosti poutěmi do památného kláštera Batalha poblíž vesnice Aljubarroty. Intenzita masových kampaní už poněkud unavila veřejnost, opoziční skupiny i samotného Salazara. Odpůrci režimu, stále rozdělení na vojenské a civilní, pravicové a levicové, o sobě znovu dali vědět. Salazar právě odpočíval ve Vimieiru, když mu došly zprávy o blížícím se povstání. Také v této chvíli se ukázalo, jak se změnil. Dříve by propadl nervozitě a obavám, nyní zůstával klidným hráčem. Uvedl prostě do pohybu všechny potlačovatelské instituce a výsledek se dostavil. Spiklenci, mezi nimi zasloužilý generál Norton de Matos, byli zatčeni dříve, než cokoli provedli. Salazar snadno rozmetal nebezpečí a 11. září dal zveřejnit úřední zprávu: oznámil zhroucení neposlušnosti a varoval před jakýmikoli pokusy zneklidňovat zemi. V nastalém dusnu se ozval už jen legendární koloniální "centurion" Henrique de Paiva Couceiro s nepodloženou výtkou vládě, že prý vyjednává o prodeji Angoly. Salazar se rozzlobil, nařídil dodatečné zatýkání a Paivu Couceira poslal na půl roku do vyhnanství. Teprve v druhé polovině září, když měl Salazar na dovolené v Caramulu dost času na přemýšlení, propadl pochybnostem. Vyčítal si neschopnost získat armádu, hrozil se nutnosti bránit skromnými silami zámoří, kdyby někdo silnější kolonie napadl. Jako kdykoli dříve tlumil všechnu nejistotu jen v sobě samém. Okolí mohlo vytušit niternou bouři jen při pohledu na Salazarovy nápadně dlouhé procházky. Když se šéf vlády 6. října vrátil do Lisabonu k pracovnímu stolu, působil zase sebejistě a vyrovnaně...

... Teplé letní dny konejšily neduhy a Salazar pracoval v pohodě. Vyřizoval desítky záležitostí, zajímal se stejně o znečišťování životního prostředí průmyslovými zplodinami jako o organizaci korporací. Ale 27. srpna po rozhovoru s ministrem zahraničních věcí náhle pocítil silné bolesti hlavy. Sténal, ale nedával na sobě nic znát. Vzal si aspirin a nedovolil ani své komorné, aby zavolala doktora Coelha. V úterý 3. září předsedal prvním zasedání nové vlády. Byl bledý, tichý, do jednání nezasahoval. Příští den už bolesti hlavy zesílily tak, že si musel připustit nemoc. Ve čtvrtek přivedl doktor Coelho neurochirurga Antónia de Vasconcelose Marquese. Ten po prohlídce nařídil převoz do nemocnice ve čtvrti Benfica. Tam se jeho obavy potvrdily: cerebrální hematom vzniklý při úderu hlavy o dlažbu dosahoval už nebezpečných rozměrů. Operace 7. září trvala celé dvě hodiny, ale nebylo konec konců příliš obtížné krevní výron odsát a zlikvidovat. Vasconcelos Marques však přesto působil ustaraně; bral v úvahu možné komplikace vyplývající z vysokého věku. Přítomnému prezidentovi republiky řekl: "Chci, aby si Vaše Excelence byla dokonale vědoma, že stojíme před velmi těžce nemocným a že je třeba se připravit na všechno." V dalších dnech se Salazarův stav zlepšoval. Nemocný stál ovšem příliš vysoko, aby jeho hospitalizace nerezonovala ve světě. Z Brazílie, Německa i Francie, od Iana Smithe z Rhodesie i od vyhoštěného brazilského exprezidenta Juscelina Kubitscheka šla do Lisabonu přání brzkého uzdravení. Moskevský rozhlas naopak vyzval portugalskou levici, aby využila "této hodiny krize fašismu" a připravila se převzít moc po Salazarově smrti. Přední exponenti autoritativního režimu najednou nevěděli, co si mají počít, realisté začali uvažovat o nástupnictví. Salazar se dopoledne 16. září mohl doktoru Coelhovi pochlubit, že potíže nemá a že nemoc úplně ustoupila. Ale po obědě ucítil v hlavě palčivou bolest. Pozvedl levou ruku k čelu a vykřikl: "Hrozně mě to vzalo. Ach, můj bože!" Lékařům bylo hned jasné, že tentokrát je to mnohem horší: náhlá mozková příhoda zasáhla pravou mozkovou hemisféru a vyřadila část nejdůležitějšího orgánu. Nemocnému se snad obnoví fyzické funkce, nikdy se mu však nevrátí někdejší duševní síly a trvale jasné vědomí. Prezident republiky nerad začal uvažovat, koho by měl jmenovat do klíčového úřadu, spojeného po tolik desetiletí se Salazarovým jménem. Když zkušebně nabídl vedení vlády ministru obrany, ten ustrašeně odmítl s argumentem, že premiérem by měl být civilista. Américo Thomaz si uvědomil, že není připraven učinit osudové a zásadní rozhodnutí, konec konců se obával Salazarovy pomsty, kdyby premiéra svými starostmi o nástupnictví urazil. Dal si znovu od Vasconcelose Marquese vyložit, jaké jsou Salazarovy vyhlídky. Neurochirurg se vyjádřil jasně: Salazar bude trvalým invalidou, jeho politická kariéra skončila. Prezidentovi svitla poslední naděje. Přiletěl světoznámý neurolog z Kolumbijské univerzity Houston Merritt, aby s portugalskými kolegy provedl důkladnou prohlídku. Z konzilia odjel do Belému na schůzku politiků. Zatímco Eduardo Coelho viděl možnosti zlepšení, Merritt rozmetl zbytky optimismu: Salazar "už nikdy nemůže být znovu tím, čím býval". Po čtyřiceti letech, čtyřech měsících a 28 dnech Salazarovy vlády bylo nutné jmenovat nového premiéra. Večer 26. září 1968 se Américo Thomaz obrátil rozhlasovým projevem k národu. Oznámil, že na místo "neochvějného Portugalce, který se zasloužil o vlast, jíž tak geniálně sloužil s naprostou a trvalou oddaností", nastoupí doktor Marcello José das Neves Caetano. Nový premiér se funkce chopil s rozpaky. Musel naznačit

jisté reformní úmysly, jak žádala celá společnost; ve stínu stále ještě živého Salazara se však nedokázal odpoutat od systému, v němž po celá desetiletí sám vyrůstal. Proto především složil poklonu svému předchůdci. "Země si zvykla po dlouhou dobu, že je řízena géniem. Ode dneška se musí přizpůsobit tomu, že jí budou vládnout lidé jako každý jiný." Salazarův život měl podle názoru většiny lékařů brzy vyprchat. Ale přes cerebrální potíže a množící se vady oběhového systému starý muž visel na životě. Vasconcelos Marques byl překvapen: "Z lékařského hlediska už měl tisíckrát umřít. Ale odolává: je to jen srdce a síla vůle." Koncem října Salazar překvapil ještě víc. Jedl a byl naprosto při smyslech. Zázrak však skončil novou krizí v listopadu. Dočasné prosincové oživení pak jen ukázalo, že opakovaná vzpamatování a krize budou zastávkami na cestě ke konci....